

- א. שני מיני חלאים נחשבים כדבר אחד (עפ"י פרי מגדים תקעו. ובמגדים חדשים (ברכות ו): תמך בדברי ממדרש איכה רבה א,נא).
- ב. יש מי שכתב שמותר לבקש רחמים על צרה נוספת שלא תבוא עליהם, ורק על צרות שכבר באו אמרו שאין להתפלל על שתיים (עפ"י פרי מגדים תקעו בבאור דברי המג"א סק"א. וע"ש במשנ"ב שהביא פירוש אחר למג"א). ויש שהקשו על כך מדברי המדרש (ע' יוסף תהלות לחיד"א, מזמור כו; מגדים חדשים ברכות ו:).
- ובערוך השלחן (שם כא) כתב: זה שבכמה סליחות ופיוטים מזכירים הרבה צרות ומבקשים עליהם – זהו דרך אגב אבל העיקר מתחננים על מה שגזרו התענית.
- ג. יש מי שחידש שבתפילת המנחה, להיותה מסוגלת מאד, אפשר לשאול על שני דברים (עפ"י בן יהודע ברכות ו: ואילו במגדים חדשים שם הקשה על כך).

ג. בימי רבי זירא גזרו גזרה, וגזרו שלא לישב בתענית – אמר להם רבי זירא: נקבל התענית על עצמנו, ולכשתיבטל הגזרה נישב בתענית, שהקבלה עצמה מועילה כתענית. כן למד מן הכתוב בדניאל.

ד. הנכנס למוד את גרנו אומר: יהי רצון מלפניך ה"א שתשלח ברכה במעשה ידינו. התחיל למוד אומר: ברוך השולח ברכה בכרי הזה. מדד ואחר כך בירך – הרי זו תפלת שוא, לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין.

רש"י ועוד ראשונים כתבו שמברך בשם ומלכות, ככל שאר ברכות. ואולם למעשה כתבו כמה פוסקים שאין לברך בשם ומלכות, כי לדעת הרמב"ן אין מברך ברכה זו אלא הבא להפריש תרומות ומעשרות, שהוא מובטח בברכה מאת הקב"ה, אבל המודד גרנו שלא לצורך הפרשת תרומות ומעשרות – אינו מברך, הלכך כדי לחוש לדעה זו אין מברכים בשם ומלכות (ע' או"ה רל,ב).

דף ט

ח. באיזה דבר מותר לנסות להקב"ה?

אף על פי שבכל המצוות אסור לנסות להקב"ה, כמפורש בתורה – במעשר מותר כמו שנאמר ובחנוני נא בזאת...

- א. יש אומרים שאין הדברים אמורים אלא במעשר תבואה (עפ"י שערי תשובה לרבנו יונה. וע' גם בפתחי תשובה יו"ד רמז סק"ב). ויש אומרים שהוא הדין במעשר כספים (ע' רמ"א יו"ד רמז,ג).
- ב. אין התר לנסות אלא בשביל להתעשר, אך לא בשביל טובה אחרת, כגון לנסות אם יחיו בניו וכד' (עפ"י משנת חכמים, מובא בפתחי תשובה רמז סק"א. וע' גם בשבט הלוי ח"ה סוס"י קלא).

דף י

ט. א. מתי שואלים את הגשמים בגולה?

ב. ממתי מתענים על עצירת גשמים?

ג. מיהו 'יחיד' ומיהו 'תלמיד' לענין תענית ולענין הנהגות ת"ח? האם כל הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' ו'תלמיד' רמח עושה?

- ד. מי שהיה מתענה על הצרה ועברה – האם מתענה ומשלים אם לאו?
ה. ההולך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים או להפך – כיצד הוא נוהג?
ו. שכח ואכל בתענית – מה יעשה?
ז. מהו אל תרגזו בדרך?

א. חנניה אומר: בגולה (לפי ששם מקום נמוך ואין צריכים מטר כל כך), אין שואלים עד ששים יום בתקופת תשרי. אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל: הלכה כחנניה. יום ששים עצמו – רב אמר: דינו כלאחר ששים ושמואל אמר: כלפני ששים. אמר רב פפא: הלכה, יום ששים כלאחר ששים.

א. וכן הלכה, ודלא כסוגיא דלעיל שפרשו דברי רבי יוחנן ששואלים בבבל בשבעה במרחשון.
ב. דעת הרא"ש (בתשובה ד, י ובפסקיו סי' ד) שמדינות שהגשמים נצרכים שם במרחשון, דינם כארץ ישראל לשאול משבעה במרחשון. ויש חולקים על כך [אבל שואל ב'שומע תפלה']. ואולם בדיעבד אם הזכיר גשם באותן ארצות שנצרכים לגשמים, אין צריך לחזור (ע' או"ח קיז, ב; שו"ת רדב"ז שני אלפים נה).

ג. מדינות שהקיץ שלהם חל מהחג ועד הפסח והחורף מפסח ועד החג; בשו"ת שבט הלוי (ח"א כא וח"ג צא) הורה שבקיץ שלהם ודאי לא ישאלו גשמים כלל, ובחורף שלהם ישאלו – אלא שבוה (– בימי החורף שלהם) לא סמיכנא למעשה עד שייסכים עמי גאון מפורסם, אף שהדברים נראים בעיני פשוטים. אבל בשומע תפילה אכן יש מקום לשאול.

ואולם המנהג הרווח אצל האשכנזים במדינות אלו, לשאול ולהזכיר הכל כבארץ ישראל (וע' גם בחדושי הנצי"ב שאין לשאול בברכת השנים בזמן אחר).

ד. ההולך מא"י לחו"ל ולהפך; דנו האחרונים אם אומר כמנהג המקום שהוא שם, או שיצא ממנו [אם דעתו לחזור לשם תוך שנה]. (ע' משנ"ב קיז סק"ה. ובחדושים ובאורים נקט כדברי האומרים שהכל תלוי במקום שהוא נמצא, וכתב שכמדומה שכן הורה החזו"א. והגרשו"א פסק שאם יצא מהארץ קודם ז' במרחשון שעדיין לא התחיל לשאול – לא ישאל בברכת השנים אלא בשומע תפילה. וע' יגדיל תורה מ).

ב. הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים – התחילו היחידים מתענים שלש תעניות, שני וחמישי ושני. [ומפסיקים בראשי חדשים ובימים טובים הכתובים במגילת תענית]. אוכלים ושותים משחשיכה, ומותרים במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשימיש המטה.

המשנה – ברורה (תקעה, ב) נקט שמתענים בי"ז [ובלבד שקיבל עליו התענית מבעוד יום], ויש אומרים רק לאחר שעבר יום י"ז מתענים (עפ"י גבורת ארי; חדושים ובאורים).

הגיע ראש חדש כסלו ולא ירדו גשמים – בית דין גוזרים שלש תעניות על הצבור, שני וחמישי ושני. אוכלים ושותים משחשיכה ומותרים במלאכה וברחיצה וכו'.

א. תעניות ציבור, אם התחילו להתענות אין מפסיקים אותם בראשי חדשים ובימים טובים (ע' להלן יח). ואף תענית יחיד, עתה שבטלה מגילת תענית אין מפסיקים אלא בחנוכה ובפורים (רי"ף).

ב. הר"ן כתב שלדעת רבי יוסי (ו) תענית יחידים אינה אלא בראש חדש, שאז הוא סוף זמן רביעה. וציידד שכן הלכה. ואולם הרמב"ם לא פסק כן.

ג. כתב הר"ן שבגולה אין מתענים אלא לאחר שיעברו כשיעור שלש רביעות באומד, אחר יום ששים לתקופה.

ג. 'יחידים' שאמרו לענין תענית – הם תלמידי-חכמים. ובבאור אמרו, איזהו 'יחיד' – כל שראוי למנותו פרנס על הצבור. (ובמקום אחר (שבת קיד) מבואר, כל ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום, ואפילו במסכת כלה, ויודע להשיב אעפ"י שאינו עוסק באותו ענין – ראוי למנותו פרנס על הציבור (עפ"י תוס').
איזהו 'תלמיד' – כל ששואלים אותו דבר הלכה בלימודו (- במסכת שלו. עפ"י תוס', ר"ח) ואומר, ואפילו במסכת כלה.

נחלקו תנאים האם כל אדם הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' לענין תענית עושה, וזכור לטוב – לפי שאין שבה הוא לו אלא צער (רבי יוסי; רשב"ג), אם לאו (רבי מאיר; רבי שמעון בן אלעזר). ואולם התלמידים יחידים הם לענין תענית, כאמור.
לא כל הרוצה לעשות עצמו תלמיד (להתנהג כמוהו בחלוקו ובמטתו ולהתנאות בסודר של תלמידי חכמים ושאר דברים) – עושה, שלא כל הרוצה ליטול את השם יטול. (כן נקט רש"י לעיקר. ואולם התוס' מפרשים שהרוצה לעשות עצמו תלמיד עושה).

להלכה כתבו הפוסקים שכל תלמיד ששואלים אותו דבר הלכה בלימודו חייב בתענית יחידים. ותלמיד שלא הגיע למדה זו – רשאי להתענות אם ירצה. ושאר כל אדם אינו רשאי מפני שנראה כיוהרא (עפ"י או"ח תקעה, א).
ע"ע פריים נוספים בגדרי תלמיד חכם להלכות השונות – בשבת קיג'קיד.

ד. מי שהיה מתענה על הצרה ועברה, על החולה ונתרפא – הרי זה מתענה ומשלים (שאם לאו נראה כמתנה עם קונו).

א. הראב"ד כתב שתענית גשמים שונה לענין זה, שאם ירדו גשמים הרי עברה הצרה לגמרי. ולדבריו הוא הדין כשהתפללו על החולה שיתרפא ומת. ואולם רש"י נקט שאין חילוק בדבר (וע' גם אור זרוע ח"ב תא; רא"ש).
ומדברי הרמב"ם (תעניות א) נראה שרק ביחיד אמרו מתענה ומשלים, ובכל הצרות, אבל בתענית צבור אין מטריחים עליהם להשלים אם לא עבר חצות וכדלהלן יט. וכן נקט הרא"ש.
ב. מלשון 'מתענה ומשלים' יש לדייק שלא זו בלבד שגומר תעניתו אלא משלים כל התעניות שקיבל עליו מתחילה (אמת ליעקב).
ג. מי שנדר סך לצדקה כדי שיחיה בנו, ואחר כך נפטר הבן; כיון שלא התנה בפירוש שאם לא יחיה לא יתן – הרי זה חייב לשלם נדרו, כי כן דעתו של ישראל הנודר, לקיים המצוה שלא על מנת לקבל פרס, וגם אם לא ימלא הקב"ה מבוקשו עומד הנדר בעינו (כן פסק בשו"ת משיב דבר ח"ב מה, עפ"י דברי הרמ"א ביו"ד רכ).
ד. אם הוברר שבשעת קבלת התענית כבר עברה הצרה או מת החולה וכד' – אין צריכים להתענות שהרי הוברר שקבלתם היתה בטעות. (עפ"י תרומת הדשן רפ).

ה. ההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים – הרי זה מתענה עמהם.

א. צריך להתענות עמהם גם אם דעתו לחזור לעירו – משום שצריך להשתתף עם הציבור בצרתם. ועל כן אפילו בצנעה אסור לו לאכול. ואף על פי שאכל באותו יום קודם שבא לעיר – משלים עמהם ואינו אוכל (מובא במשנ"ב תקעה, ב).

ב. אם יצא חוץ לתחום העיר – מותר לאכול הואיל ולא קבל עליו תענית נזוהו שאמרו 'מתענה עמהם'.¹ ואם בא לשם מבעוד יום, צריך לקבל עליו התענית, הלכך צריך להשלימה גם אם יצא חוץ לתחום (עפ"י שו"ע ורמ"א שם. ודעת הט"ז וכן צידד הא"ר שאפילו אם לא קיבל עליו בפירוש אלא שהיה בעיר בשעה שקבלו עליהם תענית – חלה עליו התענית אף שדעתו לחזור ואסור לאכול גם אם יצא מהעיר).

הלך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים – הרי זה מתענה ומשלים.

אם קיבל עליו התענית – מתענה אפילו אין דעתו לחזור למקומו. (תוס' ועוד). ואם לא קיבל אבל היה בשעת קבלת התענית במקום שמתענים – אם דעתו לחזור למקומו צריך להתענות, אבל בלאו הכי לא חלה עליו גזירת הקהל שלו [מלבד בתענית שנקבעה על בני קהילתו משום גזרה שהיתה וכד', שאז אין צריך קבלת תענית ונותנים עליו חומרי מקום שיצא משם אם דעתו לחזור] (עפ"י פוסקים תקע"ד, א).

ו. שכח ואכל ושתה בתענית ציבור – אל יתראה בפני הצבור כשהוא שבע ומדושן ואל ינהיג עידונים בעצמו (שלא יאמר הואיל ואכלתי כל שהוא אוכל הרבה. רש"י).

א. אפילו שלא בפני אחרים לא יתעדן (מרדכי). וצריך להפסיק באותה סעודה מיד כשזכר (פמ"ג), ואפילו לא קבל עליו התענית (מגן אברהם).

ב. בתענית יחיד; אם שכח ואכל כזית [והרא"ה כתב: ככותבת] או שתי כמלא לוגמיו, אם לא נדר להתענות יום מסוים [אף אם אמר בתפלת מנחה אתמול 'הריני בתענית למחר'] – איבד תעניתו והריהו אוכל והולך באותו יום וצריך לצום יום אחר. ואם קבע לו זמן – משלים תעניתו. ויש מחמירים שאפילו נדר יום מסוים, הגם שחייב להשלים תעניתו, יש להתענות יום אחר (עפ"י רי"ף מהירושלמי; שו"ע ורמ"א ומשנ"ב תקסח, א).

ז. אל תרגזו בדרך – אמר רבי אלעזר: אמר להם יוסף לאחיו, אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו עליכם הדרך (= תתעו). [ודוקא בדבר המצריך עיון אבל לגרום – צריך, וכדברי ר' אלעאי בר ברכיה: שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהם דברי תורה – ראויים לישרף].
במתניתא תנא: אל תפסיעו פסיעה גסה [הנוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם], והכניסו חמה לעיר [כדברי רב יהודה אמר רב, לעולם יצא אדם בכי טוב וייכנס בכי טוב].
[הנהגה נוספת הובאה בסוגיא למהלך בדרך, שלא יאכל יותר משני רעבון, אם משום בני מעיים (וכן נקט רב פפא כטעם זה) אם משום חשש חסרון מזונות בדרך. ואמרו נפקותות בין הטעמים: א. מהלך בספינה – משום עיכול אין לחוש ומשום חסרון מזונות יש; ב. כשיש תחנות בדרך שמצויים בהן מזונות].

דף יא

- י. א. אלו הלכות והנהגות הובאו בסוגיא אודות השתתפות עם הציבור בצערם?
- ב. היושב בתענית – האם נקרא 'חוטא' או נקרא 'קדוש'?
- ג. האם ראוי לתלמידי חכמים לישב בתענית?
- ד. יחיד שקבל עליו תענית – האם רשאי לאכול בלילה, והאם מתפלל למחר תפילת תענית? ומה דינו כשלא בתעניתו במוצאי התענית?